

A polgári iskolai érdekképviselő állásfoglalása a középiskolai reform előkészítésében (1919–1920)

SZABÓ ZOLTÁN ANDRÁS

Bevezetés

A középfokú oktatás megreformálásának kérdése – lényegében a középiskolastruktúra 19. században meginduló differenciálódásától kezdve – folyamatosan napirenden lévő kérdés az új- és jelenkori magyar oktatáspolitikában. Az első világháborút követő forradalmi időszak átmeneti intézkedései után először 1919 decemberében mutatkozott (jogforrásban is megnyilvánuló) szándék a középiskolák átfogó megújítására: a miniszter rendeletében hívta fel a címzett iskolákat, tankerületeket és egyházi főhatóságokat, hogy – 1920. január 15-i határidővel – adjanak választ nyolc, a középiskolai reform előkészítésével kapcsolatos elvi kérdésre.

A jogszabály bemutatása – a két világháború közötti írások (pl. Kornis, 1928) mellett – megtalálható a szocializmus neveléstörténeti munkáiban, így Jóború¹ (1963, 1972) a Horthy-korszak közoktatás-politikáját érintő köteteiben, vagy Heksch (1969) Imre Sándor művelődéspolitikai rendszerét elemző monográfiájában is. Az újabb keletű munkák között Dévényi (2015) nemzetnevelési koncepciókat vizsgáló disszertációja mutatja be a rendeletet. A felsorolt írásművek megvilágítják a jogszabály születésének körülményeit, mögöttes szándékait, a kérdőív egyes pontjait, valamint az általuk gerjesztett visszhangot is. A minisztériumba beérkező válaszlevelek elemzését tartalmazó szakirodalmi tételt azonban eddig nem sikerült fellelnem.²

E válaszreakciók elemzésére két út nyílik: az egyik az anyag *makroszintű*, áttekintő jellegű elemzése.³ A másik (jelen tanulmányban alkalmazott) lehetőség az egyes dokumentumokban, dokumentumcsoportokban megjelenő koncepciók mélyebb, *mikroszintű* analízise: dolgozatomban ennek példaként a polgári iskolák érdekképviselőt választottam ki. A beérkező levelek ezen

1. Jóború Magda neve már saját korában is kétféleképpen jelent meg nyomtatásban: *Jóboru/Jóború*. Jelen szövegben azt az írásmódot követjük, ahogy a tanulmány szerzője alkalmazta. (A szerk.)

2. Az ezen a téren mutatkozó hiány egyik oka (a vonatkozó levéltári anyag fellelhetősége mellett, ld. a *Források és módszerek* című fejezetet) vélhetően az, hogy a kezdeményezés – részben az 1920-as évek gazdasági-társadalmi helyzete, részben a minisztériumon belüli erőviszonyok változása miatt – kialakítatlanul maradt, így a levelek lényegében nem hasznosultak.

szegmense azért is különösen érdekes, mert a két válaszadó polgári iskolai szervezet, a *Magyar Tanítók és Tanárok Országos Szövetsége (MTTNSZ) Polgári Iskolai Csoportja*, valamint a *Országos Polgári Iskolai Egyesület (OPIE)* nem jelent meg címzettként a rendeletben, a felhívás más úton jutott el hozzájuk.

Kutatási kérdések

Ez okból a tanulmány célja annak bemutatása, hogy a két vizsgált szervezet miként – és egyáltalán miért – reagált a vallás- és közoktatásügyi miniszter által kiadott rendelet pontjaira. Ezek alapján az alábbi kutatási kérdéseket fogalmaztam meg: (a) *Milyen okokból fogalmazta meg javaslatait a két szervezet?* (b) *Milyen elvi álláspontra helyezkedtek a középiskolák reformjával kapcsolatban?* (c) *Mennyiben orientálta a válaszadásukat a kérdőív struktúrája?*

Források és módszerek

A kutatásban feldolgozott források három részre oszthatóak: az első maga a kérdőívet tartalmazó *jogforrás*, vagyis a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1919. december 5-ikén kelt 200,883. BI. számú rendelete a középiskola reformjának előkészítése tárgyában. A minisztériumhoz *beérkezett válaszok* – nem teljesen egyértelmű besorolás alapján – a Magyar Nemzeti Levéltár K 503-as állagának (Kereskedelmi iskolák) Országos Szakoktatási Tanácshoz kapcsolódó anyagai között lelhetőek fel. A korpuszban két levél származik polgári iskolai szervezettől; az MTTNSZ Polgári Iskolai Csoport válaszát a testület elnökének kézzel írott levele⁴ vezeti be, ehhez csatolja a csoport véleményét összegző gépelt dokumentumot.⁵ Az OPIE Igazgató Tanácsa hasonló módon – helyettes elnöke és helyettes titkára által aláírt – kísérőleveléhez⁶ mellékeli egy, már korábban kidolgozásra került javaslatát,⁷ valamint *Végh Mihály* különvélemé-

3. Erre az MTA Pedagógiai Bizottság Neveléstörténeti Albizottság és a PTE BTK „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola közös szervezésében megvalósuló 2015. október 8–9-i konferencián elhangzott előadásban tettem kísérletet (Szabó, 2015). Ennek írásos változatát, azaz a források áttekintő jellegű elemzését – a Ráday Levéltárban őrzött kapcsolódó iratanyag feldolgozásával együtt – egy későbbi írásomban szeretném ismertetni.

4. A Magyar Tanítók és Tanárok Nemzeti Szövetsége (Polgári Iskolai Csoport) válaszelevele a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletére. Budapest, 1920. május 31. MNL K 503. 62. csomó, 36. tétel. Országos Szakoktatási Tanács.

5. A Magyar Tanítók és Tanárok Nemzeti Szövetsége (Polgári Iskolai Csoport) emlékirata a középiskola reformjának előkészítése tárgyában. Budapest, 1920. március 10. MNL K 503. 62. csomó, 36. tétel. Országos Szakoktatási Tanács.

6. A Polgári Iskolai Egyesület válaszelevele a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletére. Budapest, 1920. február 29. MNL K 503. 62. csomó, 36. tétel. Országos Szakoktatási Tanács.

7. A Polgári Iskolai Egyesület javaslata középfokú iskolák átszervezésére, főtekintettel [sic] a polgári iskolákra. Keltetés nélkül. MNL K 503. 62. csomó, 36. tétel. Országos Szakoktatási Tanács.

nyét.⁸ A rendeleten és a válaszeveleken túl a harmadik – kiegészítő jellegű – forrást az OPIE folyóiratának, a *Polgári Iskolai Közönynek* egyes évfolyamai (1897, 1918, 1919–1924) jelentették.⁹ A jelölt anyagok valamennyi csoportját a történeti forráselemzés módszerével dolgoztam fel.

Eredmények

A pedagógiai szakmai és érdekképviselői szervezetekről – az MTTNSZ és az OPIE helyzete

A kiegyezést követő évtizedek intenzív szakaszt jelentettek a – szakmai-tudományos háttér mellett szociális segélyeket, támogatásokat, szálláshelyet, étkeztetést, szabadidős tevékenységet stb. biztosító – pedagógiai szakmai és érdekképviselői szervezetek formálódása szempontjából (*Kelemen, 2004, 2007*). Ezek az egyesületek (illetve szakterületi csoportjaik, vagy éppen a belőlük formálódó szövetségek) gyakran iskolafajtánként is elkülönültek. A polgári iskola századfordulón való növekedése és népszerűsége (ld. *Simon, 1979; Nóbik, 2010*) az ehhez a típushoz kötődő egyesülések megjelenését is indokoltá tette.

Arra a kérdésre, hogy milyen pozíciót foglalt el a húszas évek elején a két társulás a pedagógiai szervezetek sorában, eltérő forrásokból lehet választ adni. Egy vidéki folyóirat 1920-as híradása szerint – amely a szövetség nagygyűléséről számolt be – a szervezet ülésén maga *Haller István* kultuszminiszter és egyéb vezető politikusok is részt vettek.¹⁰ Ezt a fontosságot erősítheti meg *Klebelsberg Kunó* későbbi véleménye, aki jelentős befolyással bíró szervezetnek ítéli azt meg 1922-ben, *Bethlen Istvánnak* írt titkos leveleiben.¹¹ Ezekben arra kéri a miniszterelnököt, hogy számára nyilvánosan nem elszámolandó összeget biztosítson, hogy a tanítói szervezeteket – segélyezés útján – befolyásolni tudja. Ezt azzal indokolja, hogy „Az ország közvéleményének irányításában igen nagy, mondhatni döntő befolyása van a hazai tanítóságnak, és ezért ezeknek megszerzése, szervezeteik irányítása nagy jelentőséggel bír.” A *Klebelsberg* által itt megjelölt szervezetek sorában – a *Magyarországi Tanítói Szer-*

8. *Végh Mihály* Közoktatásunk reformja címet viselő különvéleménye. Budapest, 1920. február 10. MNL K 503. 62. csomó, 36. tétel. Országos Szakoktatási Tanács.

9. Az eseti jelleggel felhasznált egyéb dokumentumokat a tanulmány végén található forrásjegyzék tartalmazza.

10. Tanítók az integritásért. *Esztergom és Vidéke*, 1920. 45. 1.

11. *Klebelsberg Kuno* gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter levele *Bethlen István* grófnak a tanítók szervezeteinek a kormány befolyása alá vonásáról. In: *Bethlen István titkos iratai* (1972, összeáll. *Szinai Miklós* és *Szűcs László*). Kossuth Kiadó, Budapest. 112–113.; *Bethlen István* grófnak a tanítói szervezetek befolyásolása tárgyában *Klebelsberg Kuno* gróf vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írt válaszelevele. In: uo. 113.; *Klebelsberg Kuno* gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter levele *Bethlen István* grófnak a tanítói szervezetek befolyásolására kért kölcsön ügyében. In: uo. 115.

vezetek Országos Szövetsége, valamint a *Keresztény Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége* mellett – az MTTNSZ is megjelent.

Az *Országos Polgári Iskolai Egyesület* (OPIE) két szembenálló tábor, a *Polgári Iskolai Tanárok Országos Egyesülete*, valamint a *Felső Nép- és Polgári Iskolai Egyesület* fúziójával jött létre 1896-ban.¹² 1897 januárjától kezdve az egyesület *Polgári Iskolai Közlöny* (1909-től *Polgáriskolai Közlöny*, 1924-től *Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny*) címmel jelentette meg lapját (Simon, 1979; Nóbik, 2010). Az OPIE szoros kapcsolatot ápol a polgári iskolai tanítóképzőt magába foglaló *Pedagógiummal* (vö. Tóth, 1998), amit az is tükröz, hogy Imre Sándor mindkettőnek – egyes időszakokban párhuzamosan is – vezetője volt.¹³ Imre 1918 novemberében lett helyettes államtitkár, ezt követően mindkét korábbi tisztségéről rövid időn belül lemondott (Deák, 1938; Kiss és Vajda, 2010).¹⁴ A Tanácsköztársaság bukását követően 1919. augusztus 7-től a VKM ideiglenesen megbízott vezetője, majd augusztus 16-tól adminisztratív államtitkára lett, kapcsolata azonban nem szakad meg az egyesülettel (Deák, 1938).

A rendelet kibocsátása

Az éppen csak hivatalba lépett vallás- és közoktatásügyi miniszter, *Haller István* – államtitkára, *Imre* hatására (vö. Dévényi, 2015) – 1919. december 5-én adta ki rendeletét a középiskola reformjának előkészítése tárgyában. A rendelet három, római számmal tagolt részre oszlik, az első két részhez pedig melléklet jelleggel csatlakozik egy nyolc elemű kérdéssor. Az első rész címzettjei a katolikus, községi és izraelita fiú- és leányközépiskolák igazgatóságai, a másodiké a tankerületi főigazgatóságok, a harmadiké pedig azok az egyházi főhatóságok, amelyek hatósága alatt fiú- vagy lányközépiskolák vannak.

Az első két rész tartalma lényegében megegyezik (a magyar köznevelés általános megújítása sürgető, ebben pedig az egyik első lépés a középiskolák hosszú ideje zajló ügyének rendezése), míg a harmadik részt csupán tájékoztatásul küldte meg a miniszter, illetve arra kérte az egyházi főméltóságokat, hogy egy hasonló véleménykutatást ők is intézzenek saját iskoláikban. Az első két esetben a különbség abban rejlik, hogy míg az igazgatóságoktól szakértekezletek formájában kérte a miniszter a kérdések megvitatását, addig a tanke-

12. A korábbi ellentét alapját az jelentette, hogy míg előbbi a polgári iskolát középiskolának, addig utóbbi, *Gyertyánffy István* nevével fémjelzett egyesület népoktatási intézetnek tekintette. Működésének alapelveire vonatkozóan ld. Az „Országos Polgári Iskolai Egyesület” alapszabályai. *Polgári Iskolai Közlöny*, 1897. 10. 523–530.

13. A pontos kronológiára vonatkozóan ld. *Deák* (1938), *Simon* (1979) valamint *Kiss és Vajda* (2010) munkáit.

14. Ld. még *Imre* keltezés nélküli lemondó levelét (*Polgári Iskolai Közlöny*, 1918, 19–20. 329.) *Földes Gábor* alelnökhöz, valamint *Földes* válaszát (*Polgári Iskolai Közlöny*, 1918, 19–20. 329.). Levelében *Imre* azt is „bevallja”, hogy véleménye szerint a Pedagógiumban folytatott tanári működése miatt választották az OPIE alelnökévé, majd ismételteln elnökévé.

rületi főigazgatóságoktól az iskolalátogatási tapasztalatok alapján kéri a véleményük megformálását.

A vélemények beküldési határideje 1920. január 15-e, vagyis a rendelet kibocsátását követő egy hónap volt, ami – a politikai környezet és a karácsonyi-újévi szünet miatt – szerencsétlen időzítésűnek mondható. Az érdekvédelmi szervezetekhez azonban más úton jutott el a felkérés. Az OPIE saját folyóiratában, *Matzkó Gyula* jegyző jelentésében¹⁵ explicit módon megjelenik, hogy 1920. február 12-én egy leirat érkezett a minisztériumból, ami 1920. február 28-i határidővel várta az egyesülettől a válaszadást. Szintén ebben a dokumentum derül fény arra is, hogy a másik válaszadó szervezetet, az MTTNSZ Polgári Iskolai Csoportját pedig *az OPIE kereste meg* a reformmunkálatokban való részvételre.

A rendelet kérdései

A rendelet összesen nyolc (hét zárt és egy nyílt) kérdést tartalmazott (teljes szövegét ld. *Függelékben*). Ezek tartalmát több módon is lehet csoportosítani vagy összegezni: *Dévényi* (2015, 134.) szerint valamennyi kérdés azonos elvi álláspontot sugalmaz, miszerint „a középiskola alsó négy osztályában nincs értelme a differenciálásnak”. Egy másik lehetőség a rendelet szövegének az *egységesség-differenciálás* és a *szelektivitás-komprehenzivitás* dimenziókban való vizsgálata. A kérdésekkel ellentétben a válaszok összehangolása nem jelentett problémát, mivel az OPIE az első hét kérdésre „egyhangúlag «nem»-mel” felelt (kivéve a harmadik kérdést, amelyre nem kívánt választ adni), és a nyolcadik ponthoz kapcsolódóan fejtette ki javaslatát, míg a MTTNSZ az első hét kérdéshez fűzött válaszokat, a nyolcadik megtárgyalásához pedig haladékot kért.

Az MTTNSZ Polgári Iskolai Csoport válasza

A szövetség illetékes csoportjának válaszát *Madarász László* elnök és *Noszlopy Aba Tihamér* főtitkár jegyezte.¹⁶ Véleményük szerint, ha a két feladatot, vagyis a tudományos (elméleti) tanulmányokat és gyakorlati életet mereven szétválasztva kezelik, akkor azt csak két külön iskolatípusban lehet megvalósítani. A már két meglévő fiúközépiskola-típust, a gimnáziumot és a reáliskolát értékelve utóbbit a gyakorlati szempontokat nézve egyértelműen előnyösebbnek látják, azonban egyéb vonatkozásokban (pl. jellem, „tudományainkhoz való ragaszkodás” stb.) nem fedeznek fel érdemi különbséget.

15. A reformbizottság munkája. *Polgári Iskolai Közlöny*, 1920. 3–4. 18–23.

16. A Magyar Tanítók és Tanárok Nemzeti Szövetsége (Polgári Iskolai Csoport) emlékirata a középiskola reformjának előkészítése tárgyában. Budapest, 1920. március 10. MNL K 503. 62. csomó, 36. tétel. Országos Szakoktatási Tanács.

A pályaválasztással kapcsolatban kifejtik abbéli véleményüket, hogy a humán gimnázium túl korán készíti a választásra a szülőt és a gyermeket. Ezért helytelennek és szükségtelennek vélik a szétválasztás gyakorlatát. Megítélésük szerint pont ebben a korban, az egységes középfokú oktatásban „szabad, lehet és kell” egységes tananyagot és világnézetet biztosítani. Ez alapján a tananyag és az „erkölcsi világnézet” egyben „társadalmi összérdek” is.

Madarász és *Noszlopy* egyenesen orvosi vonatkozásokat penditettek meg válaszelevelükben, a kurrens nemzedéket „testileg-lelkileg elmaradt”-nak, sőt „degenerált”-nak titulálták (!), ezek alapján pedig úgy vélik, ki kell tolni a tudományos pályára való felkészítés életkorát. A nem feltétlenül tudományos pályára készülő diákoknak pedig *nem lehet* a gimnázium az *általános* (értsd: általános jellegű, közkeletű) iskolája, hiszen az abba való „beiratkozás már majdnem elígérkezés a tudományos pályára”. Emellett a különböző fejlettségű tanulók nyolc éven át együtt tartását is indokolatlannak tartják.

Az OPIE válasza

Az OPIE választ *Lucza János* helyettes főtitkár, *Végh Mihály*¹⁷ helyettes elnök (ügyvezető alelnök) és *Volenszky Gyula* előadó jegyezte. Az *Indokolás* című részben hangsúlyozták: „Tartózkodtunk attól, hogy közoktatásunk jelenlegi intézményeit felforgassuk.” Korábban született, már paragrafusokra tagolódo javaslatuk (amely nem csak a középiskolákat, de a teljes oktatási rendszert taglalja) a polgári iskolákat a (leány)gimnáziummal és reáliskolával párhuzamosan haladó, azokkal azonos struktúrájú és egyenlő jogosítványokat biztosító *középiszkolaként* definiálja.¹⁸

Az egyesület javaslata egységes alsó tagozatú (gyakorlati irányultságú) középiskolát vizionál, felső tagozata pedig magasabb általános műveltséggel és szakismerettel kívánja ellátni diákjait. Az alsó tagozat elvégzését követően a diák döntése volna a továbbhaladás iránya. Terveik szerint a „felső népiskolák négy év alatt átalakulnak polgáriskolákká, vagy megszűnnek”.

Végh Mihály különvéleménye emellett egy részben egymást követő fokozatokra épülő, öt szintű rendszert lát jónak: (a) 3 plusz 4 évfolyamos népiskola (b) 5 vagy 6 évfolyamos nemzeti iskola (c) 3 vagy 4 évfolyamos reálgimnázium, illetve szakiskolák, tanfolyamok (d) főiskolák (akadémiák) (e) egyetemek.

17. *Végh Mihály* a válasz felterjesztését követően bejelentette lemondását azzal az indokolással, hogy a testület „meggyőződésével össze nem egyeztethető állást foglalt el.” (A reformbizottság munkája. *Polgári Iskolai Közlöny*, 1920. 3–4. 18–23.)

18. Ebben az „alapító” *Csengery Antbra* elképzelésére hivatkoznak.

Összegzés és kitekintés

Általánosabb vonatkozásban elmondható, hogy a válaszlevelek a polgári iskolák és szakmai-érdekvédelmi szervezeteik emancipációs küzdelmének egy ismételt aktusát jelentették, hiszen a rendelet egy újabb artikulációs lehetőséget biztosított a két egyesület számára. A szervezetek válasza tehát egyrészt a „lebegő státuszú” polgári iskola egyenjogúsítási törekvéseinek, másrészt azonban *Imre Sándor* személyének és államtitkári pozíciójának volt köszönhető (vö. *Nagy*, 2006; *Nóvik*, 2010; *Dévényi*, 2015). Az elemzett dokumentumokból jól kitapintható, hogy az OPIE a minisztérium kifejezett kérésére, az MTTNSZ pedig az OPIE megkeresése után fogalmazta meg véleményét a középiskolai reform előkészítésével kapcsolatban. Azonban amíg az OPIE döntéshozatali mechanizmusa részletesen dokumentált,¹⁹ arra vonatkozóan nem találtam információt, hogy az MTTNSZ Polgári Iskolai Csoport milyen folyamat révén hozta meg elvi döntéseit.

Terjedelmét tekintve mindkét levél szűkszavú, jellemzően „rövidre záró” válaszokat ad az első hét kérdés kapcsán. Ezekből jól kivehető, hogy a szervezetek az *egységes középiskola* mellett foglaltak állást, egyben a *praktikum szempontjának* fontosságát hirdették. Összefoglalóan elmondható, hogy – ha különböző módon is, de – mindkét szervezet javaslata *Imre Sándor* elvi álláspontját tükrözi.

Dévényi (2015) disszertációjának megállapításaival azonos véleményre jutottam abban a kérdésben, hogy a rendelet kérdései és felvezető mondatai meglehetősen sugalmazóak, a lehetséges válaszok irányát pedig „kötött pályára” irányítják. A két szervezet között a különbség abban áll, hogy míg az MTTNSZ ténylegesen válaszolt a feltett kérdésekre, addig az OPIE nem érezte szükségét a bővebb kifejtésnek, és a „költői kérdéseket” megkerülve egy korábbi álláspontját tartalmazó dokumentumot nyújtott be.

A két szervezet által megküldött javaslatok azonban nem realizálódhattak. Ennek oka, hogy amennyire *Imre* személyéhez kötődött a koncepció kidolgozása és képviselete, annyira függött tőle megvalósulása is. Kényszerszabadságával (1922) és elbocsátásával (1924) – bővebben ld. *Heksch* (1969) – a polgári iskola azon törekvése, hogy *középiskolává váljon*, sosem valósult meg. Így néhány évvel később az intézménytípus érdekképviselete csak részleges sikerként könyvelhette el, hogy az 1927. évi XII. törvénycikk *középfokúvá minősítette* a polgári iskolákat.

19. A reformbizottság munkája. *Polgári Iskolai Közlöny*, 1920. 3–4. 18–23.

Források

- A reformbizottság munkája. *Polgári Iskolai Közlöny*, 1920. 3–4. 18–23.
- A vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1919. évi 200,883 B. I. számú rendelete a középiskola reformjának előkészítése tárgyában.
- Az „Országos Polgári Iskolai Egyesület” alapszabályai. *Polgári Iskolai Közlöny*, 1897. 10. 523–530.
- Bethlen István grófnak a tanítói szervezetek befolyásolása tárgyában Klebelsberg Kuno gróf vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írt válaszlevele. In: *Bethlen István titkos iratai* (1972, összeáll. Szinai Miklós és Szűcs László). Kossuth Kiadó, Budapest. 113.
- Földes Gábor OPIE alelnök válaszlevele Imre Sándor lemondására. *Polgári Iskolai Közlöny*, 1918, 19–20. 329.
- Imre Sándor lemondó levele Földes Gábor OPIE alelnöknek. *Polgári Iskolai Közlöny*, 1918. 19–20. 329.
- Klebelsberg Kuno gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter levele Bethlen István grófhhoz a tanítók szervezeteinek a kormány befolyása alá vonásáról. In: *Bethlen István titkos iratai* (1972, összeáll. Szinai Miklós és Szűcs László). Kossuth Kiadó, Budapest. 112–113.
- Klebelsberg Kuno gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter levele Bethlen István grófhhoz a tanítói szervezetek befolyásolására kért kölcsön ügyében. In: *Bethlen István titkos iratai* (1972, összeáll. Szinai Miklós és Szűcs László). Kossuth Kiadó, Budapest. 115.
- MNL K 503. 62. csomó, 36. tétel. Országos Szakoktatási Tanács.
- Tanítók az integritásért. *Esztergom és Vidéke*, 1920. 45. 1.

Szakirodalom

- Deák Gyula (1938): *Feljegyzések a polgári iskola és a tanáregyesületek múltjából*. Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület, Budapest.
- Dévényi Anna (2015): *Nemzetnevelés: Pedagógia vagy propaganda? A fogalom értelmezésének lehetőségei a kultúrpolitikus Hóman Bálint, a pártpolitikus Gömbös Gyula, a neveléstudós Imre Sándor, és a filozófus Johann Gottlieb Fichte példáján*. Doktori disszertáció, kézirat. Pécs. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a magyarság a 18–20. században” Doktori Program.

- Heksch Ágnes (1969): *Imre Sándor művelődéspolitikai rendszere*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Jóború Magda (1963): *A középiskola szerepe a Horthy-korszak művelődéspolitikájában*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Jóború Magda (1972): *A köznevelés a Horthy-korszakban. Alsó- és középfokú oktatás*. Kossuth Könyvkiadó – Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kelemen Elemér (2004): Pedagógusszervezetek és -mozgalmak Magyarországon a 19. században. *Iskolakultúra*, 6–7. 146–155.
- Kelemen Elemér (2007): *A tanító a történelem sodrában. Tanulmányok a magyar tanítóság 19–20. századi történetéből*. Iskolakultúra, Pécs.
- Kiss Róbert Károly és Vajda Tamás (2010): Függelék. In: Kiss Róbert Károly és Vajda Tamás (szerk.): *Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola története (1928–1947)*. Belvedere Meridionale, Szeged. 199–208.
- Kornis Gyula (1928): *Kultúra és politika*. Franklin-Társulat, Budapest.
- Nagy Péter Tibor (2006): Munkaerőpiaci erők a közoktatás- és szakoktatáspolitikában, 1867–1945. *Educatio*, 2. 232–251
- Nóbik Attila (2010): A polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés 1928 előtt. In: Kiss Róbert Károly és Vajda Tamás (szerk.): *Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola története (1928–1947)*. Belvedere Meridionale, Szeged. 11–32.
- Simon Gyula (1979): *A polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés története Magyarországon*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Tóth Gábor (1998): Imre Sándor és a Paedagogium. *Magyar Pedagógia*, 2. 99–122.

Konferencia előadás

- Szabó Zoltán András: *Középiskolai reformkonceptiók a Tanácsköztársaság bukását követő években (1919–1924)*. A neveléstudományi kutatások újabb történeti eredményei. Pécs, 2015. október 8–9.

Függelék

A középiskolai reform főkérdései

Részlet a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1919. évi 200,883 B. I. számú rendeletéből a középiskola reformjának előkészítése tárgyában. (*Hivatalos Közlöny*, 1919. 45. 387–389.)

„(...)

1. A bajok forrása a középiskola feladatának kettőssége. A tudományos tanulmányokra való előkészítést várják tőle egyik félen, mert történeti hagyományára szerint ez a jellege; az egyéni és nemzeti élet gyakorlati szükségleteinek kielégítését várják a másik félen, mert a mai viszonyok ezt követelik. A nemzetnek egyaránt szüksége van tudományos pályára előkészítő intézetre és általános jellegű, semmiféle pályára nem irányító, semmit meg nem nehezítő iskolára. *Kérdés: Lehetséges-e, hogy ezt a két, nem azonos feladatot egy és ugyanazon iskola teljesítse?*

2. Ma a középiskolák óriási többsége gimnázium. Tanítványainak száma a reáliskoláéinál sokszorta nagyobb. A gimnáziumnak történeti alapon érthető a törekvése, hogy növendégeit az őt jellemző tanulmányokban művelje ki főképpen. Ez megmarad mindig, amíg gimnázium lesz és arról nem is szabad letennünk, hogy ily módon művelt rétege is legyen társadalmunknak. De ebben az iskolában így nem juthat elég idő másféle, nagyjelentőségű és közvetlenebb értékű tanulmányokra. *Kérdés: A humanisztikus gimnázium alkalmas-e arra, hogy a még pályát nem választott, de nem szükségképpen tudományos pályára gondoló ifjúságnak általános iskolája legyen?*

3. A kérdésre igen eltérően felel a latin nyelvtanítás híve és ellenzője. Eddig ez volt s most is ez lesz minden vitában az ütköző kérdés, azért szükséges ezt is általánosabb világitásba állítani. *Kérdés: Van-e érezhető különbség a gimnáziumi és reáliskolai tanfolyamot végzettek közt értelmiség, jellem, hagyományainkhoz való ragaszkodás és haladásunk tudatos akarása tekintetében?*

4. A szervezés tekintetében azt kell meggondolni, hogy a középiskola nyolc osztálya ma egységes szervezettel a tudományos célt szolgálja és csak mellékesen gyakorlatit, négy alsó osztálya azonban a latin kivételével majdnem teljesen azonos a hasonló életkorú növendékek többi iskoláinak megfelelő osztályaival; növendégeinek tekintélyes része nem is jut el az érettségi vizsgálatig. *Kérdés: A tudományos célzat indokolja-e, hogy a gimnázium növendégeit már 9 éves korukban elkülönítsük azoktól, akiknél jobban ezek sem adták személyes bizonyítékait tudományos pályára való voltuknak?*

5. Azonos életkorú, egyaránt vegyes származású gyermekeket, jórészt ugyanazokra a tantárgyakra mindenik iskolában egyféle pedagógiai elv szerint lehet jól tanítani, valamint általában nevelni is. Ha azonban valamely iskolá-

nak sajátos a célja: bizonyára igyekszik ahhoz alkalmazkodni mindenben. *Kérdés: A 9–13 éves gyermekek életkora egyáltalában megengedi-e, hogy a tudós középiskola valami sajátos módszert alkalmazzon s a tudományos munkára való előkészítést már 9 éves korban elkezdje?*

6. Általános művelődéspolitikai kívánalom, hogy a nemzet tagjainak annyi-féle (vallási, nyelvi, társadalmi különbségek szerint való) megoszlását s ennek igen káros következéseit mindenmódon, főként a nevelés útján is enyhíteni kellene. *Kérdés: Helyes-e és szükséges-e, hogy a nemzet serdülő tagjai annyiféle iskolában (gimnázium, reáliskola, polgári iskola stb.) tanuljanak nem egyféle-képen oly ismereteket, amelyekre minden polgárnak egyaránt szüksége van?*

7. Sok komoly baj származik ma abból, hogy a középiskola nyolc évig foglalja el és szorítja egy intézet szabályzata alá sokban különböző serdületlen és kifejlett növendékeit. *Kérdés: Tanulmányi okokból indokolt-e, a nevelés szempontjából célszerű-e ily különböző fejlettségű tanulók együtt-tartása?*

8. *E kérdésekre adott feleleteken kívül miféle egyéb konkrét javaslatai vannak az intézet tanári testületének a középiskolai reform belső tartalmára nézve?”*